

הכנס המדעי ה-17
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ו

סוגיות במקרא ובמחשבת ישראל

יו"ר: ענת ישראלי

Sigal Achituv & Ruth Danino Lichtenstein

איזה סיפור מסיפורי התנ"ך את בוחרת להעלות בזיכרוןך?

תרומת הבחירה של סיפורי מקרא להכשרתן להוראה של סטודנטיות לגיל הרך

Which biblical story do you choose to recall?

**How does choice of biblical story contribute to the training of
early childhood education students?**

אחד האתגרים בהכשרה להוראה הוא המעורבות בתהליך הבניית זהותן המקצועית של הסטודנטיות. זו נמשכת לאחר מכן במהלך חייהן המקצועיים. כידוע, הידע המקצועי הוא אחד ממרכיבי הזהות המקצועית. בהרצאה זו יוצג מחקר משותף הנמצא בחיתוליו, העוסק ברכיב זה ובודק אותו באמצעות פעילות המועברת לסטודנטיות בתחילת לימודיהן האקדמיים. הסטודנטיות, הנמצאות במרחק של שנים מלימודיהן הפרמליים מתבקשות להתבונן בסיפורי המקרא המופנמים אצלן ולבחור מתוכם סיפור אחד. לאחר מכן הן מתבקשות לאיירו על גבי דף נייר. אגב פענוח קבוצתי משותף של האיור ומיקומו כרונולוגית בין סיפורי המקרא, מתרחשת למידה אודות תחושותיהן ועמדותיהן לגבי הסיפור אותו איירו. הפעילות מאפשרת הצצה ראשונית אל תוך עולם הידע של המתכשרות להוראה ואל דרכי עיצובו.

המוטיבציה לחקירת הנושא צמחה בעקבות שיח מקצועי משותף אודות הדרכים המגוונות לעיצוב הזהות המקצועית של פרחי ההוראה בחוג לגיל הרך. החלפת הדעות סיעה להבנייתה ולהטמעתה של הפעילות. זו מתקיימת כנוהל שבשגרה אצל החוקרות כבר מספר שנים. בחינתה העלתה תופעה מעניינת החוזרת על עצמה: רוב המשתתפות בקבוצות השונות בוחרות לאייר תמונות מספר בראשית או מתוך חלקו הראשון של ספר שמות.

המחקר נועד לבחון בכלים מחקרניים דפוס חוזר זה ולנסות לשער מהי הסיבה האפשרית לבחירתן של הסטודנטיות. האם, למשל, היא נובעת מרשמים החקוקים בזיכרוןן בעקבות פעילות חווייתית הקשורה בסיפור (שהתקיימה אולי בילדות המוקדמת, בגן הילדים), או שמא הן בחרו בסיפור המקראי בו יש להן בקיאות רבה ביותר, עקב לימוד חוזר ונשנה שלו במהלך שנות לימודיהן במערכת החינוך.

המחקר יתבצע באמצעות שילוב של שלוש גישות איכותניות: מחקר פעולה בו יבחנו החוקרות פעילות אותה הן מפעילות כמרצות; ניתוח תוכן של הציורים שיתקבלו על-ידי מציאת תמות חוזרות; ראיונות עומק חצי מובנים שייערכו עם ארבע סטודנטיות מתוך כלל המשתתפות במחקר.

אם אכן יסתבר כי הסיפור הנבחר קשור בזיכרון משמעותי עוד מימי הוראת סיפורי התנ"ך בגן הילדים, הרי שתהיינה לכך השלכות משמעותיות ביותר עבור גננות המתכננות את הוראת המקרא עבור ילדי הגן, עבור מובילי ההכשרה בחוגים לגיל הרך במכללות לחינוך, ובפרט עבור המרצים המלמדים הוראת מקרא בגן. כמו כן, המחקר עשוי לתרום לחקר רחב יותר של הבנת מקומו של הידע המוקדם בתהליך ההכשרה המקצועית ובגיבוש הזהות המקצועית.

מילות מפתח: זהות מקצועית, הכשרת מורים, זיכרון המידע, הוראת סיפורי התנ"ך לגיל הרך

מרצה וסטודנטית מלמדות יחד: "הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו?" (עמוס ג, 3)

"Will two walk together, except they have agreed?" (Amos 3:3):

A student and a lecturer teach together

בסוף 2011 התחלתי ללמד במכללת אורנים, בין השאר בתכנית "מוסמך להוראה - M. Teach. כאשר נודע לראשת התכנית שאני גם רב חילונית-הומניסטית, היא פנתה אליי בשאלה אם אהיה מוכנה לפגוש את נעמה סדן, סטודנטית דתייה הלומדת בתכנית, אשר מעוניינת להקים עבור הסטודנטים מסגרת ללימוד טקסטים מארון הספרים היהודי. בעקבות המפגש בנינו לבין נעמה נולד הקורס "סוגיות חינוכיות בארון הספרים היהודי".

מחקר זה עוסק בנייתו התהליך שעברתי במהלך בניית הקורס והנחייתו המשותפת עם נעמה. הוראה משותפת של מרצה וסטודנט היא מודל חדשני ולא מוכר במחקר. מצאתי ספרות מחקרית על התנסויות קרובות (הוראה או הנחיה טיפולית ב-co ועוד), אך לא על פורמט כזה בדיוק. המחקר בוצע בשיטת המחקר העצמי. מחקר עצמי הוא מסגרת מובנית, שבעזרתה איש החינוך חוקר את אמונותיו והתנהלותו הפדגוגית ושואל שאלות בתחומים אלו. החוקר בוחר נושא המעניין אותו ונמצא בתחום פעולתו, ומנסה להפיק תשובות שימושיות ומקדמות לשאלות המעסיקות אותו. במחקר העצמי לומד החוקר על עצמו, וכך הוא מתפתח ברמה אישית, ויחד עם זאת תורם לידע הכללי בתחום.

מרבית המפגשים של נעמה ושלי (מפגשי הלימוד של הטקסטים, המפגשים בהם תכננו את ההנחיה, והמפגשים בהם שוחחנו לאחר כל מפגש על מה שהיה ותכננו את המשך) הוקלטו ותומללו. בנוסף, כמה חודשים לאחר סיום הקורס נפגשנו לשיחה מסכמת, בה השתמשנו בסקלת התכונות (Corder, Cornwall, & Whiteside, 1984), אותה דירגנו על עצמנו ואחת על השנייה. כמו כן, נעזרתי בעבודת המחקר שכתבה נעמה ואשר עסקה בקורס שלנו. איסוף הנתונים השיטתי הזה נועד לתת למחקר אמינות (credibility) – מושג מתאים יותר לסוג זה של מחקר מאשר מושגים כמו תקפות, מהימנות או יכולת הכללה.

מנייתו הנתונים עולה שהקורס היה משמעותי מאוד עבור שתינו. נהנינו מאוד מהתהליך כולו, והרגשנו שלמדנו והפקנו ממנו הרבה מבחינה אישית ופדגוגית. למשל: בעקבות הקורס החלטתי לשלב טקסטים מארון הספרים היהודי בקורסים נוספים. על מפגשי הלימוד בחברות קיבלנו מהסטודנטים משובים חיוביים מאוד. יחד עם זאת, קורס כזה הוא מורכב ביותר, והיו בו היבטים הטעונים שיפור. למשל: היה לי ברור שלא אחזור על קורס כזה במתכונת מקוונת מכיוון שבכך נפגע הקשר שלי עם הסטודנטים. כמו כן, היה מקום לערוך תיאום ציפיות מדויק יותר עם הסטודנטים לגבי מקומה של נעמה בקורס. סוגיה זו עלתה תוך כדי הקורס, ולעתים יצרה אי נעימות. סוגיות נוספות שיש לשקול לפני קיום קורס כזה הן: העיסוק ביהדות עלול להיות רגיש ונפיץ עבור חלק מהסטודנטים מסיבות שונות. כמו כן, ההנחיה במשותף מעלה סוגיות לא פשוטות בהיבט של מערכת היחסים בין שני המנחים. יש לשים לב שהנחייתו של המרצה לא תתאפיין בשתלטנות. קורס כזה מעלה גם שאלות ארגוניות כמו היכן לשבץ אותו במערכת, הקצאת כיתה מתאימה לצורת הלימוד המיוחדת; תקצוב לשתי מנחות, ועוד. למרות הכל, אני ממליצה לנסות וליצור קורסים כאלה, בשל הערך המוסף שלהם עבור שני המנחים ועבור הסטודנטים.

מילות מפתח: הנחיה ב-co, הוראה בצוותא, ארון הספרים היהודי, תפיסה מסורתית, חילונית

אור חדש על ספר המידות מתוך כתבי היד

Manuscripts shed new light on *Sefer ha-Middot*

ספר המידות הוא ספר מוסר יהודי-עממי שהיה אהוב על-ידי קוראים רבים ב-500 השנים האחרונות, הן במקורו העברי והן בתרגומו ליידיש. שרדו ממנו עשרות כתבי יד מסוף המאה ה-15 והמאה ה-16 (בעברית וביידיש), והוא יצא לאור בפעם הראשונה ביידיש (איזני, 1542) ואח"כ בעברית (פראג, 1581). לאחר מכן הוציאו אותו לאור בדפוס במשך הדורות למעלה ממאה פעמים (!) עד ימינו במקורו העברי, מלבד הדפוסות רבות ביידיש. מאז הדפוס הראשון שלו בעברית, הכתירו המדפיסים את הספר בכותרת חדשה (ולא מתאימה): "אורחות צדיקים".

מחברו של ספר המידות אינו ידוע, וגם זמן כתיבתו המדויק אינו ברור (כתב היד הקדום ביותר נכתב בשנת 1430). יש בספר הרכבה עדינה בין מקורות אשכנזיים וספרדיים, פילוסופיים ומסורתיים, אבל כולם מתמזגים יחד כדי ליצור יצירה עממית השווה לכל נפש. טענתו העיקרית של הספר שאין אף תכונה אנושית ("מידה") שאין בה אפשרות לשימוש גם לטוב וגם לרע, והאתגר הגדול בחייו של האדם הוא למצוא את האיזון הנכון המתאים לו בין כל המידות השונות והמנוגדות ולחיות לפי האיזון הזה. הספר מלא וגדוש בתובנות אנושיות ובעצות מעשיות לגבי כל אחת מ"מידות הנפש" שהוא דן בהן.

כתבי היד של הספר מעולם לא נבדקו באופן שיטתי. המחקר עד כה התמקד בשלושה מרכיבים מתוכנו: (א) המיזוג הנמצא בספר בין דרכי התשובה המתונות של חכמי ספרד מול דרכי התשובה הסגפניות מתורתם של חסידי אשכנז והמתח השורר ביניהן; (ב) הביקורת החריפה בספר נגד דרך הפלפול בלימוד התורה; ו-(ג) השילוב של מקורות פילוסופיים ספרדיים בתוך ספר שהוא עממי ומסורתי ברוחו הכללי.

מחקרי בוחן בקפדנות את עדותם של כתבי היד הקדומים ביותר של הספר במקורו העברי, שלא זכו עד כה להתייחסות. לאור הנתונים בכתבי היד מסיק מחקרי מסקנות לגבי כמה שאלות יסוד: עד כמה ניתן לשחזר את נוסח גוף הספר כפי שנכתב על-ידי מחברו האנונימי, ועל איזה מבין כתבי היד ראוי לבסס מהדורה אמينة? עד כמה ניתן לשחזר את חלוקת השערים המקורית של הספר לפי כתב היד המקוצר אך גם הקדום ביותר של הספר (כת"י ורשה משנת ק"ץ [1430])? כיצד צריך לבחון מחדש את מסקנות המחקר לאור תוכנו של כת"י ורשה, שבו ההתייחסות לתורתם של חסידי אשכנז מועטת, ואילו הביקורת על דרכי הפלפול בלימוד התורה חסרה לגמרי?

מעבר לשאלות הללו ולאורן, מחקרי זה ימקד את ספר המידות כנציג מובהק של ספרות האתיקה בימי הביניים (כלומר ספרי המידות היהודיים והכלליים), וינסה לבאר ולתאר את מקומו המיוחד בתוך הג'נרה. גם דבר זה לא נעשה עד כה במחקר.

ההרצאה הקצרה תיתן מעט רקע כללי על הספר, ואחר כך דוגמה אחת ממוקדת של סימן עריכה אחד, שממנו ניתן לא רק לשחזר את הנוסח המקורי אלא גם למפות את כתבי היד השונים, ואף להראות כיצד פרק אחד בגרסה הנוכחית חובר באופן מלאכותי מחיבורם של שני פרקים שהיו עצמאיים במקור.

מילות מפתח: תורת המוסר, מחשבת ישראל, אתיקה, הגות ימי הביניים, ספר המידות

"כִּי עָלֶיךָ הִרְגָנוּ כָּל הַיּוֹם": גבורה ומגדר בסוגיה תלמודית אחת

"Nay, but for thy sake are we killed all the day":

Heroism and gender in one talmudic discussion

בהרצאתי תתבאר ותנותח שרשרת קצרה בת חמישה מדרשים המופיעה בתלמוד הבבלי (גיטין נז, ב). חמשת המדרשים מוסבים על הפסוק מתהילים מד, כג: "כִּי עָלֶיךָ הִרְגָנוּ כָּל הַיּוֹם, נַחֲשָׁבְנוּ כְּצֹאן טְבָחָה".

המתודולוגיה עליה מתבסס הניתוח היא של קריאה מנקודת מוצא תרבותית. המתודולוגיה התרבותית עושה שימוש במחקר ההיסטורי מחד ובמחקר הספרותי מאידך. ברם בשונה מהם, היא נמנעת מלהתייחס לטקסט כאל עדות היסטורית מהימנה מחד, או כאל יצירה ספרותית פנטסטית, מאידך. המחקר התרבותי רואה בטקסט התלמודי טקסט מכוון, המשקף את ערכיה ועולמה של החברה שבתוכה נכתב, ובה בעת מעצב ומקבע אותם מתוקף מעמדו הסמכותי והמקודש. קריאה זהירה בו עשויה ללמד על מגמות חברתיות ושינויים אידאולוגיים שהטקסט משקף ומחולל בו-זמנית. בנוסף למתולוגיה התרבותית ובמשולב עמה, ייעשה שימוש גם במתודולוגיה המגדרית.

העיון המגדרי בטקסט שופך עליו אור נוסף ומעמיק את הבנתנו אותו. ניתוח מפורט של חמשת המדרשים הנדונים חושף חטיבה רעיונית מגובשת, שמתבצע בה מהלך כפול: המהלך האחד הוא של התמרת הגבר היהודי מלוחם (מובס) לתלמיד חכם. בחמישה מדרשים אלה מתבצע מהלך רעיוני, תיאולוגי ופוליטי שלם, של מעבר מגבורה קונקרטי, גופנית וארצית, הכרוכה במצבי לחימה ושבי (בסיפור הראשון) או בעימות דתי-פוליטי עם שלטון עוין (בסיפור השני), לגבורה סמלית, הכרוכה בסיכון מסוים (מילה), או אף סיכון סמלי (הלכות שחיטה), עד שלבסוף איננה כרוכה בסיכון כלל (תלמוד תורה). זהו מהלך של המרת המאבק בכוחות כיבוש חיצוניים להתמסרות לכוחות הפנימיים, של מעבר מקפיצה לים סוער לקפיצה לים ההלכה, מ"ייהרג ובל יעבור" ל"מיתה באוהלה של תורה".

המהלך האחר שנעשה במדרשים אלה הוא של הוצאת הנשים מהשיח על קידוש השם בפרט, ומקווי המתאר של 'היהודי האידאלי' בכלל. ככל שהגבורה הופכת סמלית ורוחנית יותר, מוצאות ממנה הנשים. מקבוצה פעילה ומובילה במדרש הראשון, דרך דמות יחידה ואמביוולנטית במדרש השני, ועד להיעלמותן הגמורה בשלושת המדרשים האחרונים.

באופן פרדוקסלי, עיצובו מחדש של הגבר היהודי החז"לי כאינטלקטואל 'פציפיסט', עדין ונטול כוח פיזי, "מחשיד" אותו כנשי. על רקע סימני השאלה סביב גבורתו וגבריותו של הגבר היהודי, נחוץ המהלך הנוסף המתבצע בחטיבה זו, של הוצאת הנשים מהתמונה. סימונה של הגבורה כטריטוריה גברית בלעדית מבססת את הגדרת הגבורה על הבחנה מגדרית, ללא צורך בהתנהגות נועזת במיוחד, או מופתית בדרך כלשהי. כך מתלכדת הגבורה עם הגבריות היהודית למהות אחת, שעיקרה מאמץ רוחני ואינטלקטואלי אינטנסיבי, המיועד לגברים בלבד.

מילות מפתח: תלמוד בבלי, מדרש, קידוש השם, מגדר, גבורה